

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

Berczeli Gábor

Az arany szerepe az Asanti Birodalomban

Eredeti közlés/Original publication:

2001, *Korunk* (Kolozsvár), 12. évf., 4. szám, április, 22–37. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.220

Dátum/Date: 2013. január/January

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Berczeli Gábor: Az arany szerepe az Asanti Birodalomban, *AHU MATT*, 2012, pp. 1–10. old., No. 000.000.220, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Országos nagy könyvtárak

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, az asanti királyság (mai Ghána) az afrikai történelemben, az arany szerepe az asanti királyságban, asanti birodalom korai európai (kereskedelmi és történelmi) kapcsolatai, az arany a szokásvilágban és a kereskedelemben, az arany hamisítása és büntetése, az arany hamisítása és büntetése az asanti királyságban, az arany szerepe családok felemelkedésében,

Hungarian African research, Ashanti Kingdom (Ghana) in African history, the role of gold in Ashanti Kingdom, early commercial and historical relations of Ashanti Kingdom with Europe, the gold in the traditional customs and commerce, adultera-

tion of gold and punishment, gold and taxation in Ashanti Kingdom, the role of gold in emergence of the families

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy le-töltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

AZ ARANY SZEREPE AZ ASANTI BIRODALOMBAN

Berczeli Gábor

A 17. század végétől kezdve számos beszámolót találhatunk a gazdagságról, aranyáról és rabszolga-kereskedelméről híressé vált Asantiról. Ezek szemlélete és a rájuk alapozott korábbi munkák azonban természetesen a korabeli európai nézőpontot tükrözték csupán, és jelentős megfigyeléseik ellenére gyakran figyelmen kívül hagytak alapvető fontosságú elemeket és jelenségeket. Ezen területek közé tartozik az arany szerepe is, mely bár a korai európai jelenlét első számú oka volt, mégsem foglalt el jelentős helyet a helyi kultúrák későbbi tanulmányozásában. Asanti esetében az aranyon alapuló vagyon és a gazdasági helyzet különös jelentőségét az adja, hogy a korai klán és anyaági nemzetségi rendszeren alapuló társadalom a birodalomépítés során jelentős változásokon ment át, s a politikai hatalom, valamint a társadalmi státus alapját képezte. Ez a megállapítás talán túlságosan általánosnak tűnik első ránézésre, azonban Asanti esetében jelentős mobilitással járt együtt, itt az asszimilált rabszolga maga is ültetvények és további rabszolgák birtokosává válhatott, vagy akár királyi rangot érhetett el, s ugyanakkor a pontosan meghatározott, részletes törvényi szabályozás folytán akár az asanti uralkodó, az *asantihene* is eltávolítható volt trónjáról. A hivatalok megszerzése, trónok és főnöki székek öröklése és bármiféle intézményesített előrelépés a gazdasági vállalkozásokban elért sikerek függvényében vált nagyrészt elérhetővé, ebben mérték az egyén tehetségét, alkalmasságát, és ezen alapult megbecsültsége, valamint a követők tábor. Mindezek tükrében a kiválasztott résztéma bemutatása mellett a következőkben célom alapvető háttérismertetek felvázolása is, melyek tájékozási pontot nyújthatnak. A tanulmányom végén található irodalomjegyzék is az előzetes ismeretekkel nem feltétlenül rendelkező olvasók számára bizonyulhat hasznosnak, témám viszonylagos ismeretlensége miatt nem adtam meg az aránylag nehezen hozzáférhető és mára már apróbb résztémák irányába specializálódott szakirodalom hivatkozásait.

Nézzük tehát először az európai kontextust. Közismert, hogy Nyugat-Afrika aranya már az ókortól kezdve vonzotta a Földközi-tenger népeinek érdeklődését, és a középkortól kezdve igen jelentős szerepet játszott az euró-

pai gazdaságban a transzszaharai kereskedelem révén. A felfedezések korában Hajós Henrik portugál gályái aztán tengeri úton is elérték az arany vélt forrását, megkerülve ezzel az európaiak számára átjárhatatlan Szaharát és a közvetítő muszlim kereskedőket. Az angol aranypénzeknek nevet adó Guinea és közelebbről az Aranypart vált a portugál, holland, angol, dán, francia és más nemzetek kereskedőinek kedvelt úticéljává az atlanti háromszögben, s így egyedülálló sűrűségű erőrendszer alakult ki a mintegy 250 km szélességű partvonalon, melynek kiépítésében egyes források szerint Kolumbusz is részt vett. Ugyanakkor az arany nem csupán az európaiak érdeklődésére tarthatott számot, sőt a 18. század elejéig legnagyobb része Szudán belső kereskedelmébe került, ahol a nagy központok, mint Timbuktu, Mali, valamint Gao és utódállamaik vagy Hauszaföld királyságai és később kalifátusai a legnagyobb felvevőpiacok közé tartoztak. Helyben, az erdősáv népei körében sem volt értéktelen a nemesfém, talán mindenki számára ismerősek a képes ismeretterjesztő könyvek arany ékszerekkel borított és színpompás kente szövetekbe burkolt afrikai uralkodói. Ezek leggyakrabban akán és ezen belül is asanti királyokat, főnököket ábrázolnak, akiknek népei az aranymezőket birtokolták. Arról már ritkábban emlékezik meg a magyar nyelvű irodalom, hogy díszítő funkcióján és a magaskultúrák művészein kívül a helyi népek körében is az európaihoz hasonlítható jelentősége volt az aranynak, melynek kezelése és birtoklása kidolgozott törvényi keretek közt a helyi gazdaságok és társadalmak alapját képezte. Ennek részben historiográfiai okai is vannak, hiszen a sok tekintetben gyakran informatívabb utazóleírásokat követő tudományos célzatú irodalom kora társadalmi értékeit és konvencióit követve igen szelektív volt mind témaválasztásában, mind használt módszereiben és adatgyűjtésében. A huszadik századra az arany közvetlen fizetőeszközként már elvesztette presztízsét, és a néhány évtizede még európai mércével is sok tekintetben modernnek számító Asanti Birodalom struktúrái is hirtelen barbárrá és legfeljebb érdekessé, de nem jelentőssé váltak. Az ötvenes években megszülető önálló afrikai történetírásnak köszönhetően Nyugat-Afrika királyságai és talán egész Fekete-Afrika történelmét tekintve mégis a gyarmatosítás előtti Asanti Birodalom lett a legteljesebb mértékben feldolgozott állam, s a kutatások példaértékűvé váltak. Annak ellenére, hogy óriási, elsősorban angol, kisebbrészt holland, dán, német és francia nyelvű irodalma a magyar szakirodalom mégis szegényesnek mondható, noha az antropológia és a modern történetírás számos progresszív kezdeményezése a téma és a tágabb régió szakértőitől származik. A gyarmati adminisztrátor, Ratray kapitány antropológiai írásai sok tekintetben ma is megbízható hivatkozásként szolgálnak, Jack Goody neve ismerősen cseng a ke-

let–nyugat kapcsolatokkal foglalkozók számára, a tágabb régiót kutató Vansina a szájhagyományok kutatásának jelentős alakja, Ivor Wilks monográfiája példaértékű volt az új afrikai történetírás számára, s a független Ghána intézményeiben, tudományos társaságaiban számos, a kontinens egészét érintő alapkutatót kezdeményeztek.

Mindezek után térjünk át a gyarmatosítás előtti asanti közeg bemutatására. Az Aranypart mögötti területeit meghódító Asanti Birodalom a 18–19. században élte fénykorát. A korai akán városállamok katonai szövetségéből létrehozott konföderáció 1701-re nyerte el függetlenségét a korábbi domináns államalakulat, Denkira legyőzése által. Mivel az asanti területek stratégiai helyen feküdtek, és ellenőrizték Szudán legnagyobb aranymezőit és fontos távolsági kereskedelmi útvonalak metszéspontjait, hamarosan egy dinamikus, igen gazdag, vetélytárs nélküli hadsereggel rendelkező és erősen központosított birodalmat találhatunk a kezdeti ritkán lakott, őserdővel borított területeken. Mindez persze nem csupán adottságainak következménye volt. Kumasi oyoko klánbeli királyai, az asantihenék a fővárosból nyolc irányban szétágazó útrendszert építettek ki és tartottak fenn, mely az erdsávban ekkor egyedülállónak számított. Ezekre az utakra és a birodalom három zónára osztására épülő igen hatékony ellenőrzési rendszerüknek köszönhetően a központi hivatalnokok és rajtuk keresztül az asantihenék hatékonyan fékeztek meg a tartományok ismételt lázadásait, irányítani tudták a kereskedelmet, az információáramlást, és jól irányítható egységes szervezetbe foglalták a birodalom sokféle vallású, etnikumú és kultúrájú népességét.

Az asanti szólás, miszerint „az arany a király”, kellő mértékben tükrözi a társadalmi és gazdasági viszonyokat. Az arany, mely por alakban fizetőeszközül, tehát pénzként szolgált, kétségkívül alapja volt a birodalmi politikai rendnek és a hatalmi viszonyok intézményesítésének is. Az arany és a rabszolgaság intézménye volt a gyarmatosítás előtti Asanti Birodalom két legfontosabb alappillére, melyek ugyanakkor végső soron a világgazdaság keringésébe való korai bekapcsolódást is lehetővé tették. A folyóvölgyekben mosott vagy később porított arany nagy előnye volt általános értéke, nagy területen és igencsak eltérő kulturális közegekben való alkalmazásának lehetősége, ebből adódó átválthatósága és nem utolsósorban könnyű mérhetősége. Mindezen tulajdonságai biztosították keresettségét mind a távolsági kereskedelemben, mind a helyi államok keretein belül. Az akán–asanti területeken az aranypor mint fizetőeszköz kezdetben nem volt általánosan elfogadott, és számos más formája és eszköze akadt a tranzakciók lebonyolításának. Itt a szaharai só ugyan hamar elvesztette jelentőségét a tengerpart közelsége miatt, de a vasrudak, vászoncsíkok és a kaori kagyló például sokáig forgalom-

ban volt, különösen a partvidékhez közelebb eső és a keleti, illetve nyugati peremterületeken elhelyezkedő államokban. Az erősen központosított Asanti Birodalom azonban megkívánta az egységesítést e tekintetben is, és számos rendelkezésről van adatunk a korai európai kontaktusokra visszamenően, melyek az aranypor forgalmának kizárólagosságát voltak hivatva elérni. Az aranyrögöket például már a korai 18. században is be kellett szolgáltatni az asantihenének – ennek ellenértékét a későbbiekben aranyporban kifizették –, s a 19. század közepétől az addig kis tételek esetében jól használható kaori kagylók használatát is betiltották. Az aranypor mint fizetőeszköz csak az 1901-es brit gyarmatosítással szűnt meg – erre az Aranyparton már 1889-ben sor került –, de persze még ezután is jó ideig forgalomban maradt.

Az akán népek által lakott területeket mindig is a legjelentősebb aranymezők között tartották számon, s a 18. századra mindenképpen az egyetlen továbbra is jelentős lelőhelyé lépett elő Nyugat-Afrikában. Jelentős szerepénél fogva a térség így már igen korán bekapcsolódott mind a szudáni, mind a transz-szaharai kereskedelembe, valószínűleg még az akán népesség betelepődése előtt. A hagyományok és a kereskedelmi útvonalakhoz köthető iszlamizált juula csoportok megjelenése folytán az arany helyi felhasználása és szemlélete sok iszlám vonást is megőrzött. A mérésre szolgáló serpenyős mérlegek és az eredeti mértékegységek, a mithqal és az uqiya is erre szolgálnak például. Az öntött aransúlyok elterjedése is ehhez a mérési gyakorlathoz kapcsolható. Ezek úgynevezett viaszvesztéses eljárással készült apró bronzfigurák voltak, melyek szimbolikus jelentéseket is közvetítettek a különböző geometriai minták, emberábrázolások, illetve közmondások megjelenítése által, s nagy múltjuk miatt igen hasznos források a kutatók számára. Az európaiak megjelenésével aztán az aranykereskedelem orientációja és a hozzá köthető gyakorlatok is változásokon mentek keresztül, bár ezek után is a hagyományos szudáni kapcsolatok jelentették a legmegbízhatóbb piacokat. Mindenesetre portugál hatásra megjelent a portugál mértékegység az erdsávban is, és később a holland, majd angol térnyerés hatására a ma is használatos uncia vált meghatározóvá, változásokat hozva az aransúlyok rendszerében többek között, s egyre gyakrabban tűntek fel kisebb tételben különböző európai érmék is.

Mivel a távolsági kereskedelem – beleértve az atlanti kereskedelmet is – kedvelt kiviteli cikke volt, és a helyi előkelők is nagy mennyiségben halmoztak fel aranytárgyakat, illetve különböző regáliákat, különösen a 18. század végétől állandósult a forgalomban levő aranypor krónikus hiánya. Ez ugyan együtt járt értékének növekedésével, viszont az egyenetlen elosztással párosulva nem tett jót a birodalom politikai és gazdasági stabilitásának. A váro-

sok (és különösen Kumasi) központi helyzetük miatt gyűjtő szerepet láttak el, hiszen itt volt a királyok, főnökök, fontosabb hivatalnokok székhelye és a tehetősebb kereskedők állandó lakóhelye is. Ezzel szemben a kis népsűrűségű vidékek, ezek közül is elsősorban az utaktól távol eső erdősávi apró falvak mindenekelőtt önellátó termelésre rendezkedtek be, és a helyi tranzakciók nagyságrendje nem is tette volna indokolttá az értékes aranypor használatát a mindennapokban. Ezen területek gazdasága így érthető okokból nehezebben tudott lépést tartani az igen nagy mértékű értékváltozásokkal sem. Ezeket a változásokat talán jól érzékeltetik a kölcsönökre meghatározott kamatok adatai. A korai 19. században 42 nap után egyharmad részt tett ki a fizetendő kamat, míg a század végén 50 százalékról találunk adatokat fél évre vetítve. Időszakosan ennél nagyobb mértékre is akadtak példák, mégpedig a század második felében, amikor a sorozatos déli háborúk és az 1874-től kezdődő brit inváziók következtében megrendült a központi hatalom és az exportkereskedelemben óriási szeletet képviselő kincstár helyzete.

Az aranyhiány feloldásának legegyszerűbb módozata a hamisítás volt, mellyel régtől fogva ugyanúgy éltek a közrendűek, mint az előkelők. Már a birodalomalapítók között számon tartott Okomfo Anokye főpap 77 alaptörvénye is halállal sújtotta a kevert, hamisított aranyat forgalomba hozókat, illetve, akik ebből készítettek arany ékszereket, mégis gyakran előfordult a réz-, bronz- vagy ezüstreszeléssel felhígított ún. „rossz arany”. A büntetések leginkább a forgalomba hozókat sújtották, illetve azokat, akik adókat, bírságokat vagy kamatokat próbáltak ily módon kiegyenlíteni. Ez a gyakorlat is érzékelteti a központi, azaz királyi bevételforrások fokozottabb, érdekelt védelmét. Későbbi európai forrásokból azonban kiderül, hogy maguk az asantihenek sem voltak alkalmanként ártatlanok. Kumasi 1874-es elfoglalása alkalmával a britek több hordónyi aranyport hurcoltak el a királyi palotából, melyről később kiderült, hogy erősen felhígított vagy hamis arany volt. A későbbi időszakban is megesett, hogy maguk az asanti kereskedők kérték a Cape Coast-i brit kormányzótól a királyi kereskedők kitiltását, mivel rossz aranyukkal rontották az asantik általános hitelét és gazdasági lehetőségeit.

Az arany ékszerekké és tárgyakká formálása stratégiaiilag két szempontból is jelentős volt. Bizonyos fokú védelmet nyújthatott lopás ellen, hiszen a tárgyaknak közvetlen kereskedelmi értékük nem volt, csak az aranypornak, viszont nagy értékük és egyediségük is kockázatosná tett egy ilyen vállalkozást. Ennél jelentősebb a hatalmi jelképek szimbolikája és az ékszerek, regáliák jelzésértéke. Az egyes darabok súlya és mivessége, valamint a teljes díszekben hordott vagyon megmutatta az adott hivatalnok, kereskedő, főnök, király hatalmát, tekintélyét. Mint ezen aspektusok minden megnyilvánulása-

nál, itt is nagy gondot fordított arra az asantihene, hogy a saját kivételes, mindenek feletti hatalmát érzékeltesse. Az évente minden főméltóság és alárendelt király jelenlétében megült Odwira jam ünnepre minden alkalommal újraöntette saját, nem hagyományos arany ékszereit. Ezáltal alattvalói mindig új díszekben csodálhatták meg, ami egyes minták, motívumok elterjedését is befolyásolhatta, és éles különbség vált láthatóvá a szintén nagy vagyonnal és hatalommal rendelkező alacsonyabb rangú királyok irányában, akik ékszereik mennyiségét csak 20 százalékos adó megfizetése után növelhették. Előjogként említhetjük még az arannyal kivert szandálok viseleti jogát, valamint, bár ennek szakrális jelentősége jóval nagyobb, azt a törvényt, mely szerint senki más nem készíthetett Arany Trónust, és nem volt jogosult az Arany Elefántfarok jelvényének viselésére. A hatalmat azonban nemcsak jelképes, impozáns ékszerek szimbolizálták, hanem a főrangúak gyakran aranyporban tartott vagyonukat is magukkal hordozták nyilvános megjelenéseik alkalmával. Így tett az asantihene is, akinek ezer peredvános (a legnagyobb aransúly mértékegység) ládái messzi földön híresek voltak, s bár minden valószínűség szerint nem ekkora mennyiséget cipeltek utána a külön célra tartott rabszolgák, 1876-ban a francia Bonnat az általa látott öt láda arany súlyát mintegy 700 fontra becsülte.

Végezetül térjünk vissza a kereskedelmi készségek és az aranyban tartott vagyon fontosságára a társadalmi mobilitás szempontjából. A legfontosabb motivációs elem az öröklés rendszerében található. Eszerint minden aranyban tartott vagyon tulajdonosa halálakor az asantihenére szállt – ellentétben mondjuk a nemzetségek által kollektíven örökölt rabszolgákkal –, s rendszerint egyfajta adó levonása után, ajándékként kerülhetett vissza az egyéb javak és tisztségek jogos örököseihez. Komolyabb rangot, tisztséget betöltők esetében érvényesült az a gyakorlat is, hogy az adott főnök vagy uralkodó személyes vagyona beiktatásával egy időben a trónra, tehát az intézményre szállt, és trónfosztás esetén akár el is vészett. Mindez, a várható elkerülő praktikák mellett, arra ösztönözte az egyéneket, hogy nagyrészt arany alapú kereskedelemmel más, „ingatlan” természetű vagyont alapozzanak meg. A rabszolgák vásárlása és falvak alapítása nemcsak a követők számát növelte, hanem a gazdasági haszon mellett a személyes hadsereg alapját képezte, s a falvakat gyakran ajándékozták az asanti előkelők fiaiknak – akik az anyaági öröklési rend értelmében nem léphettek örökükbe –, ezzel megalapozva azok karrierjét és saját gazdasági vállalkozásaikat. Az így egyre nagyobb népesség és területek felett rendelkező vezető réteg már vagyona miatt is jobb eséllyel indult a megüresedő magasabb trónokért folyó versengésekben, ami által egész nemzetségek is felemelkedhettek.

Mindezek a folyamatok szolgálták a központi hatalom érdekeit is, hiszen egyre nagyobb belső vagyonszerzéshez és dinamikus terjeszkedéshez vezettek. Ennek megfelelően az asantihene is elősegítette a tehetséges szabadok előrehaladását. Nem csupán a főnököknek juttatott bőkezű ajándékokat a negyvennaponta esedékes asanti központi ünnepeken, hanem a kiválasztott fiatal tisztek is lehetőséget kaptak időről időre aranyban kifizetett alaptőke megelőlegezésével. Csakúgy, mint a fent említett főnöki ajándékok, ezek nem felélendő jutalomnak számítottak, megadott időpontban el kellett számolni velük, s az elvárások szerint vállalkozásokban lehetőleg meg kellett többszörözni. Ez egyrészt lehetővé tette, hogy a tisztek új követőik által nagyobb, hatékonyabb hadsereget gyűjtsenek maguk köré, másrészt hatalmuk közvetlen megalapozása mellett elismerést is kivívhattak maguknak, hiszen bizonyosságot nyújthattak vezetői képességeikről, rátermettségükről. Ez aztán hivatali előléptetésekhez vezethetett, elsősorban a meghódított területeken létrehozott új trónok körül, valamint az örökletes tisztségek választó testületeit is kedvezően befolyásolhatta.

Az 1820-as évektől kezdve e mechanizmusok aztán már annyira felgyorsították a nem hagyományos elit térnyerését és felduzzadását, hogy a korábban igen kedvező folyamatok a birodalom egységes struktúráit is veszélybe sodorták. Ennek legszembetűnőbb megnyilvánulása a háborút támogató és a békepárt kialakulása, valamint folyamatos versengése volt. Mindez a hagyományos, elsősorban hadi arisztokrácia vetélkedését jelentette a hatalmas befolyású kereskedő elittel szemben. Míg az előbbiek hódítások, rabszolgakereskedelem és agresszív külpolitika útján kívánták fenntartani és kiterjeszteni az asanti uralmat a térségben, a kereskedők a gazdasági befolyás kialakítását szorgalmazták, amit jóval olcsóbbnak, hatékonyabbnak és a modernizációra nyitottabbnak véltek. Amint ez a belső konfliktus, illetve válsághelyzet is mutatja, az arany és a rá alapuló gazdasági, politikai és társadalmi struktúrák, mechanizmusok meghatározó szereppel bírtak az Asanti Birodalomban. Ezek jelen voltak közrendűek és előkelők mindennapi életében, az udvari és a külpolitikában, s az egyén szintjére lebontható, egy generáció alatt is jól követhető nagymértékű változásokban jelentkeztek. Mindazonáltal nem célok azt a képzetet kelteni, hogy az említett folyamatok és gyakorlatok egyetlen okozatúak lennének. Természetesen más tényezők is szerepet játszottak Asanti történetének alakulásában, elég ha csak a klán, nemzetségi vagy vallási alapú társadalmi hálózatokra és kapcsolatrendszerekre gondolunk. Mégis, amennyiben a régió szempontjából nagy jelentőségű birodalmi politikát és nem a szűkebb, etnikailag asanti területek dinamikáját vizsgáljuk, az említett mozzanatok nagyon is jogosultak a megkülönböztetett

figyelemre, és talán méltán tarthatnak számot az afrikai kultúrák iránti érdeklődésre.

IRODALOM

AJAYI, J. F. A. (szerk.)

1998 *The UNESCO General History of Africa: Africa in the 19th century until the 1880s*. Vol. 6. Rövidített kiadás, James Currey Ltd., Oxford.

BOAHEN, Adu

1966 *Topics in West African History*, Longman, London.

BOWDICH, Edward T.

1966 *Mission from Cape Coast Castle to Ashantee (1819)*. Frank Cass Co. Ltd., London.

CURTIN, P. D. – FEIERMAN, S. – THOMPSON, L. – VANSINA, J.

1996 *African History from Prehistoric Times to Independence*, Longman, London.

DUPUIS, Joseph

1966 *Journal of a Residence in Ashantee (1824)*, Frank Cass Co. Ltd., London.

ISICHEI, Elizabeth

1997 *A History of African Societies to 1870*, CUP, Cambridge.

MÁTHÉ László

1998 „A brit gyarmatosítás története Nyugat-Afrikában 1787–1874.” In: *Africana Hungarica*, Vol. 1., No. 1.

McLEOD, M. D.

1981 *The Asante*, British Museum Publications Ltd., London.

OGOT, B. A. (szerk.)

1998 *The UNESCO General History of Africa: Africa from the 16th to the 18th Century*. Vol. 5., Rövidített kiadás, James Currey Ltd., Oxford.

PLASS, M. W.

1967 *African Miniatures: The Goldweights of the Ashanti*, Lund Humphries.

WILKS, Ivor.

1975 *Asante in the Nineteenth Century*, CUP, Cambridge.

FORESTS OF GOLD

1993 *Essays on the Akan and the Kingdom of Asante*, Ohio University Press.